

Bohumil Doležal

Češi, Evropa, smíření

Úvahy a eseje z let 1994–2005

Argo

Argo

Bohumil Doležal

Češi, Evropa, smíření

Úvahy a eseje z let 1994–2005

Argo

*Kniha vychází s finanční podporou
Ministerstva kultury České republiky.*

© Argo, 2021

© Bohumil Doležal, 2021

ISBN 978-80-257-3517-6 (váz.)

ISBN 978-80-257-3593-0 (e-kniha)

Místo předmluvy

Politickou publicistikou jsem se začal zabývat někdy v roce 1992 (mezi lety 1964–1970 jsem byl činný jako literární kritik, s rozpuštěm normalizace jsem o ten obor ztratil zájem a už jsem se k němu nevrátil).

V prvních šesti letech po listopadu 1989 jsem se angažoval v praktické politice: až do února 1991 jako tajemník a pak místopředseda Demokratické iniciativy (později Liberálně demokratické strany), kterou jsem taky zastupoval ve Federálním shromáždění České a Slovenské federativní republiky. Na podzim 1991 bylo podle mne jasné, že se LDS neudrží. Na sjezdu strany byla předsedkyní strany zvolena Viktorie Hradská a zakladatelé DI včetně mne nato odstoupili ze všech funkcí. K veslu se dostalo nové vedení, jehož cílem bylo stranu „zevnitř“ zlikvidovat, což se taky povedlo. Já někdy v únoru 1992 přestoupil do ODS a od července 1992 do června 1993 jsem vykonával funkci ředitele odborného útvaru předsedy české vlády Václava Klause.

Na publicistiku jsem v celé té době (tj. od převratu) neměl moc času ani příležitostí: DI/LDS byla v trvalém konfliktu s havlovským establishmentem a naší hlavní prací bylo, abychom stranu vůbec udrželi při životě. Navíc proniknout bezprostředně po listopadu 1989 do toho, čemu se dnes říká „médiá“, s tímto škraloupem na „politickém profilu“ bylo skoro nemožné: média byla prolezlá vystrašenými normalizačními kolaboranty, jejichž hlavní snahou bylo zachovat si i v nové situaci zdravou kůži a místo u korýtky.

Během roku 1992 se situace v médiích zlepšila. „Pravda a Láska“ přišla o monopol. Jenže poté, co jsem nastoupil ke Klausovi, mi vyvstal další, podstatnější problém, konflikt

zájmů (vlastně jsem ho cítil už jako poslanec FS za Demokratickou iniciativu): člověk nemůže dělat najednou praktickou politiku a nezávislou publicistiku. Proto jsem se někdy v únoru nebo březnu 1993 dohodl s vedoucím Politologického institutu FSV UK Rudolfem Kučerou a od zimního semestru 1993 jsem tam nastoupil na místo odborného asistenta. A učil jsem tam až do odchodu do důchodu v létě 2003.

Zaměstnání na fakultě mi poskytlo velkou příležitost. Mohl jsem si (přesněji řečeno, musil jsem si) podstatně rozšířit obzor. To, co jsem kdysi – na přechodu od stalinismu k „socialismu s lidskou tváří“ – vystudoval na FF UK, byla bohemistika a germanistika (škola měla po puči 1948 příšernou úroveň). Na rozšíření obzoru jsem musel zvláště pracovat od té chvíle, co jsem se z krásné literatury reorientoval na dějiny české politiky, tj. za normalizace; jenomže času jsem tehdy měl pramálo a k potřebným zdrojům např. v univerzitní knihovně jsem se dostával víc než obtížně (povoláním jsem byl zprvu nádeník, pak „technicko-hospodářský pracovník“ a nakonec programátor u počítače).

Soustředil jsem se na tři okruhy, o nichž jsem pak po deset let přednášel: za první na české politické myšlení 19. a 20. století (zejména na Palackého, Havlíčka, Masaryka a Rádlu); za druhé na okolnosti pádu české společnosti do ruského impéria a na pobývání v něm (s důrazem na léta 1945–1968) a konečně za třetí na naši situovanost ve střední Evropě a v Evropě vůbec. Zajímalo mne např. srovnání české a maďarské společnosti v 19. a 20. století (maďarsky jsem se naučil na počátku osmdesátých let). Když člověk o něčem přednáší, je nucen si průběžně doplňovat znalosti už jen proto, aby si neudělal před studenty ostudu.

Ve své „denní“ publicistice v Českém deníku, Denním Telegrafu, Lidových novinách, Mladé frontě Dnes, Respektu, Reflexu ad. jsem se od roku 1992 věnoval převážně

vnitropolitickým záležitostí. V rámci pořádání své budoucí pozůstalosti bych tu však nyní rád dal k dispozici pár textů, které vznikaly jaksí navíc, jako vedlejší produkt mého vyučování na fakultě, a představují vlastně ideový background mé denní publicistiky. Byly to většinou přednášky; pokud dodatečně vyšly, tak převážně v revui Střední Evropa. Mám dojem, že dosud jsem se k nim choval příliš macešsky (některé z nich jsou obsaženy v mé disertační práci z r. 1998).

* * *

Když jsem pracoval u Václava Klause, otevřel se mi přístup do médií, který měli po listopadu 1989 lidé z Demokratické iniciativy dosti omezený (z důvodů, jež jsem výše uvedl). A napsal jsem tehdy do denního tisku věci, jež považuji dodnes za natolik závažné, že cítím potřebu je při téhle příležitosti *expressis verbis* aspoň v citacích připomenout:

„Romantické teorie o politice nového typu zabrzdlily po listopadu náš politický vývoj, a tak politický systém, který dnes máme, je dosud neúplný a velmi nedokonalý. A protože jeho levá a pravá část se navzájem ovlivňují, provokují fanatismus, nepočestnost a nedostatek politické kultury na levici tytéž vlastnosti i na pravici. Není těžké dohlédnout, kam takováto polarizace může v budoucnu vést. Politická demokracie a její instituce ztrácejí smysl, když se stanou pouhou arénou, kde se budou střetávat dvě vlčí smečky. Stejně ztrácejí smysl i parlamentní volby, jsou-li jen přede hrou státního převratu a více či méně násilného zúčtování nastupující garnitury s odcházející.

Demokratická pravice je dnes silou vládní a státotvornou: to znamená v první řadě větší zodpovědnost. Neodpovídá jen za obnovu české státnosti a za obnovu našich vazeb k civilizovanému Západu. Má svůj nemalý díl zodpovědnosti za kultivaci vnitřního politického života a měla by se umět o část této

zodpovědnosti podělit s opozicí, to jest s její kulturnější částí – pokud o to ovšem tato část opozice bude stát. To neznamena přetahovat ji, získávat ji na svou stranu – loď, jejíž pasažéři se všichni nahnou k jednomu boku, se nakonec převrátí. Solidní, fungující demokratický systém potřebuje opozici, která se ze všech sil snaží vládu demokratickými prostředky svrhnout a vystřídat: která však taky cítí jednotu základních zájmů, úsilí o blaho země – a to znamená, že když pak k vystřídání dojde, prosazuje jinými cestami a jinými technikami totéž. Je tedy třeba v první řadě dbát o to, aby tu vždycky byl politický prostor, v němž by si pozitivně naladěná část opozičních stran mohla vyřešit své vnitřní problémy, najít svou vlastní tvář. Necitlivá silová politika by ji jen zaháněla do jednoho houfu s extremisty“ (Politická naděje, Český deník 27. 11. 1992).

„V civilizovaných evropských zemích s ustálenou politickou kulturou existuje i poměrně ustálené, trochu stereotypní politické spektrum. Rozprostírá se od levého socialistického křídla přes liberální střed po konzervativní pravici. Při vši rozdílnosti a při všech ukrutných hádkách a sporech, které mezi sebou vedou, existuje mezi stranami jakési pojítko, sdílené hodnoty, které způsobují, že výměna vlády neznamena každé taky změnu režimu. Že se v hádkách a sporech společnou prací pod všemi rozdíly nalézá a zároveň nad všemi rozdíly vytváří společný národní zájem. Tímto pojítkem je evropská liberální tradice, liberální v širokém slova smyslu tak, jak vykryštovala někdy na přelomu 17. a 18. století; socialistické a konzervativní křídlo se pak od sebe liší jen tím, že k tomuto základu něco po svém přidává, respektive že na něm akcentuje ty či ony prvky, nezpochybně však jeho podstatu.

U nás máme sice taky levicovou a pravicovou, socialistickou a konzervativní část politického spektra. Jenže mezi nimi neleží liberální střed, nýbrž propast: nejde teď o to, že chybí zrovna liberální strana, ale obecně liberální pojítko, společný

jmenovatel, který platí i pro socialisty a konzervativce. Několikrát jsem už psal o tom, jak se na tomto neblahém stavu podílí česká levice svými v lepším případě neuvědomělými, v horším případě neuměle maskovanými vazbami na totalitní minulost. Ale je to jen její vina? [...]

Žijeme v době, která stírá nuance; nepřičetný debilševizátor není ještě demokrat a fanatický slovákobijce budovatel české státnosti. Liberální pojítka, které nám chybí, se nezrodilo přes noc. Vychází z prastarých zásad, jako že se nemá křičet do světa o mrvě v oku bližního s trámem v oku vlastním, nebo že když nejsme s to své nepřátele milovat (to parafrázuji Masaryka), máme k nim být aspoň spravedliví. Protikladem tohoto liberalismu v širokém slova smyslu není konzervatismus ani socialismus (tak, jak se mu rozumí v Evropě). Jeho protikladem je fanaticismus, a toho je dnes u nás bohužel plno“ (Předvánoční bilance, Český deník 14. 12. 1992).

„Hlavním problémem našeho politického systému dnes není to nebo jen to, že chybí politický střed. Systém, v němž existují vlastně jen dvě politická uskupení, která si, řečeno slovy nynějšího předsedy ČSSD, ‚jdou po krku‘, má sám o sobě ke skutečné demokracii velmi daleko. A vůbec systém, ve kterém spolu zápolí dvě politické síly, je sice v zásadě možný, ale předpokládá tak vysokou politickou kulturu a tak veliký stupeň zásadního srozumění, o jakých se nám bude dlouho jen zdát. Je totiž velmi důležité, aby takové uspořádání bylo podloženo jakousi základní, byť třeba i nepsanou a nezformulovanou dohodou.

Tato dohoda může mít pozitivní základ, může spočívat ve společně cítěném národním zájmu a z něho vyplývajícím vlastenectví. [...] Vlastenectví se bohužel nedá zavést vládním výnosem nebo usnesením parlamentu, rodí se z drobné politické, publicistické, kulturní, zkrátka veřejné práce. V jeho základě musí být pocit, že právě tento stát je pro občany

významný a užitečný. Vláda k tomu může hodně přispět rozumnou a promyšlenou politikou, ale jen přispět“ (Králičí na zelené trávě, Český deník 9. 3. 1993).

To je jakési mé krédo. Psal jsem o tom od té doby soustavně. A zvláště aktuálním se to vše stalo v roce 2013, v době počínajícího hroucení polistopadové demokracie a nástupu babišovsko-zemanovsko-komunisticko-okamurovských Nových pořádků. Měl jsem tehdy na co navázat:

„Vítězné heslo z kampaně k volbám do Poslanecké sněmovny, zní: ‚Pryč se starými pořádky!‘ Je to heslo revoluční, připomíná mi budovatelskou píseň z doby mého dětství: ‚Je konec bídy, je konec hladu, je konec zlodějských světa řádů.‘ Přihlásila se k němu tak či onak ČSSD, KSČM, ANO, Úsvit přímé demokracie i KDU-ČSL. Celkem 158 mandátů v nové Sněmovně. Naštěstí se úplně přesně neshodnou v časovém vymezení neblahé doby: zatímco pro KDU-ČSL zahrnuje nejspíš poslední tři léta, která strávila v mimoparlamentním suterénu, a pro ČSSD představuje sedm let vlády ‚pravice‘, KSČM, Úsvit a ANO jsou podstatně velkorysejší – řeč je minimálně o ‚třiadvaceti letech‘. Revoluci uzavřely volby, v nichž poražená ‚pravice‘ dostala pouhých 42 křesel. Minulá zkušenost přitom učí, že jedna revoluce zvolna přerůstá v druhou.

Je ovšem možné i jiné dělení: podle něho ke ‚starým pořádkům‘ patří strany, které se hlásí k demokracii a podílely se v ČR na vládní zodpovědnosti: ČSSD, KDU-ČSL, ODS, TOP 09 (a připočteme pro pořádek ještě nejsilnější mimoparlamentní stranu, Stranu zelených). Daly by teď dohromady 106 mandátů (proti 94 hlasům stran ‚nesystémových‘). Je však bohužel čím dál míň představitelné, že by se dokázaly na něčem domluvit a společně vládnout. Během politické krize posledních let totiž postupně ztrácely schopnost komunikovat.

Politický život v České republice byl od počátku poznamenán tím, že pravice přistoupila na bolševický koncept politiky

jako boje sil dobra se silami zla (tzv. vonhayekismus, řekl by V. Klaus), kdežto levice se od stejného konceptu nikdy nedokázala pořádně emancipovat. Na obou stranách pomyslné barikády vládne přesvědčení, že hybnou silou dějin je nenávisť, politika je chápána jako pokračování třídního boje jinými prostředky a mění se v nekonečnou hysterickou předvolební kampaň. Cílem je definitivní vítězství kapitalismu nad socialismem či naopak, oběma účastníkům jde tedy o mocenský monopol. Na rozdíl od civilizovanějšího pojetí politiky jako ustavičného, nekonečného vyrovnávání konfliktů v duchu spravedlnosti a při vědomí, že i politický nepřítel je bližní, vede takový politický zápas, zvláště v situaci, kdy je silná opozice soustavně konfrontována se slabou vládou, nikoli k vítězství dobra nad zlem, nýbrž, jak se dnes ukazuje, k rozvratu a chaosu. Nevzniklo totiž nic, co by se dalo nazvat společným zájmem vlastní. [...]

Nezbývá než konstatovat, že ‚staré pořádky‘, tj. svoboda a demokracie, vybudovaná jistě s mnoha chybami a nedostatky v posledních dvaceti čtyřech letech, je v ohrožení. Volby znamenají pokračující destrukci polistopadového režimu a vítězný nástup ‚nových pořádků‘. Nepředstavuje je v první řadě vůbec KSČM, ta se jen přidá ke každé špatnosti. Daleko větší výzvou je ANO, nové uskupení s velikou veřejnou podporou. Je nepřesné a lehkomyšlné mluvit o tom, že ti lidé ‚nevědí, co chtějí‘, že jde o ‚rozevláté, těžko uchopitelné hnutí‘ s heterogenním voličstvem. Vědí velmi přesně, že chtějí svrhnout ‚staré pořádky‘, a vzhledem k pokračujícímu politickému rozvratu mají úspěšně nakročeno k mocenskému monopolu a oligarchii.

Staré strany, které by byly měly hájit polistopadové uspořádání (už jsem je vyjmenoval), bohužel selhaly. Nejenže nedokázaly hájit svobodu a demokracii, nýbrž vlastně ani rozpoznat, že o tu svobodu a demokracii jde a že je jejich společným zájmem. Přesněji řečeno, selhala vedení těch stran. Snad by

se v příštích dnech, měsících a letech měli aspoň snažit domluvit jejich členové a voliči (a taky ti, které hlasatelé ‚nových pořádků‘ dřív nebo později otráví). Dokážou se sjednotit na tom, v čem jejich lídři selhali? Je totiž třeba bránit ‚staré pořádky‘ – to jest svobodu a demokracii“ (Braňme „staré pořádky“!, Mladá fronta Dnes 4. 11. 2013).

To byl taky poslední článek, který jsem v MF Dnes publikoval. Od té doby píšu tam, kde to jde, výlučně na internetu. A tuhle změnu publikačního prostoru považuji za důležitou.

* * *

Kdybych měl v několika větách shrnout to, o co mi po listopadu 1989 šlo, v čem jsem se inspiroval autory, jichž si vážím (především Emanuela Rádla), a co jsem považoval za důležité prosadit v české společnosti devastované bolševismem, shrnul bych to asi takhle:

Hlavní, dlouhodobý, dosud neuzavřený úkol české společnosti je návrat k demokracii s přívlastkem liberální. Ta se v Evropě (k níž jsme patřili jako periferie, ale každý životný útvar musí mít i důstojné periferie) vyvíjela někdy od 18. století a vyrůstala z křesťanských základů. V 19. století se musela vyrovnat se socialistickým hnutím: nakonec to znamenalo její obohacení.

Od počátku přitom šlo o boj umírněnosti a smířlivosti s nenávisným fanatismem nejrůznějších podob. Na evropské periferii zvané „střední Evropa“ (název navozuje dojem, že Evropa má samé prostředky), k níž kromě nás patřilo a patří i Slovensko, Polsko a Maďarsko, vedl po roce 1945 ke skoro půlstoletému regresu: všechny ty země se mimo jiné i vlastní vinou octly v chamtivých drápech ruského bolševického impéria. Proces návratu do Evropy by pro tyto společnosti měl znamenat i vzájemné vyrovnání a uznání toho, co jsme si

v neúspěšném boji umírněnosti a smířlivosti s nenávislným fanatismem navzájem způsobili. Aby takové vyrovnání mělo vůbec nějaký smysl, musí každý z účastníků začít sám u sebe. Protože jednou z výrazných vlastností těchto společenství, které v boji umírněnosti s fanatismem aspoň na čas selhaly, je nezvládnutá nestydatost, znamená to hodně práce.

Dnešní okázalá visegrádská jednota je klamavá, protože se sjednocují nejproblematičtější síly visegrádských zemí: čeští autokrati, oligarchové, bolševici a extremisté s polskými a maďarskými nacionalisty. Takové „smíření“ vypadá trochu jako parodie na pakt Ribbentrop–Molotov: může být jen velmi dočasné a nevede do civilizované západní společnosti, nýbrž přesně opačným směrem.

Další velký problém Evropy jako celku je neuzavřená druhá světová válka. Západní demokracie nedocenily na konci třicátých let minulého století nebezpečí, které představoval Hitler a nacismus (na jeho vzniku se podepsaly samy nezodpovědnou politikou po porážce centrálních mocností v roce 1918). Nezbylo jim pak, než se ve chvíli smrtelného ohrožení spojit se zaostalou a ukrutnou ruskou komunistickou tyraníí. To spojení mělo reálný smysl: i Rusko bylo zálučně napadeno tímž nepřítelem. Bylo to ovšem spojení momentálních politických zájmů, a ani trochu ne spojení idejí. Významní západní politici to ovšem tehdy viděli jinak. A výsledkem nebyla jen porážka společného nepřítele, ale spousta nespravedlností a stav, který nebyl ani válka, ani mír a trval čtyřicet let, dokud se Rusko pod tíhou kořisti, kterou si ve válce nabralo, samo nesesulo jako vlk v Červené Karkulce. Západní společenství mělo pak příležitost napravit, co se po roce 1945 nepovedlo. A Rusko mělo na krátkou dobu relativně vstřícnou a otevřenou vládu. Tato příležitost už bohužel, jak se zdá, vzala za své. Rovnováha, kterou znamená spravedlnost, byla v celém období obnovena nedokonale: v budoucnu se může

kdykoli stát, že problémy odklizené pod koberec v nejneočekávanější a nejméně vhodné chvíli vyvřou. Následky pak budou fatální.

Snažil jsem se v rámci svých sil a možností na tyto problémy upozorňovat. Svědectvím je i tato knížka. Nemyslím si, že to, co jsem napsal, bylo marné, a hlásím se k tomu i v dnešní změněné době. „Západní“, z křesťanství vzešlá společnost má nyní strašné, neřešené problémy. Masová migrace z chudých oblastí světa do vyspělých západních zemí a hysterická chiliastická masová hnutí, jako je „boj s klimatem“, jsou největší z nich, ale zdaleka ne jediné. Na obzoru stojí noví nepřátelé: komunistická Čína, revanšistické Rusko, Írán, dnešní turecký režim a další. Společnost, v níž probíhá ustavičný zápas mezi umírněností a fanatismem, ohrožují taková nebezpečí nutně a vždy.

Jako vždy a pokaždé je ve hře všechno: síly na obou stranách jsou vyrovnané. Je zapotřebí brát to tak, že v každé chvíli záleží výsledek ode mne, tj. od jedince (a tedy od každého z nás): od toho, kam se přidám. (Parafrázuji tu jen myšlenku středověkého židovského myslitele Moše ben Majmona, která mne kdysi velmi zaujala.)

Neberu to tedy tak, že by mne „dějiny“ v posledních třiceti letech jaksi neposlechly. „Dějiny“ nejsou žádné fátum. Je třeba se o to, co je správné a co má být, pokoušet vždy a znovu. A nic z toho, co může být tak či onak důležité, by přitom nemělo být zapomenuto.

Jako přílohu uvádím ještě dopis, podepsaný významnými veřejně činnými lidmi z České republiky, Rakouska, Německa a Polska, adresovaný poslancům Evropského parlamentu. Připravili jsme jej a zorganizovali společně já a politolog a publicista Jiří Pehe. Dopis byl načasován k 60. výročí ukončení druhé světové války, odeslán do Evropského parlamentu 8. dubna 2005 a 13. dubna 2005 zveřejněn v Mladé frontě

Dnes. Uvádím jej tu proto, že jsem se na něm podílel a podepsal ho, a protože souzní s tím, co jsem v letech po listopadu 1989 formuloval a prosazoval.

* * *

A nakonec už jen metodická poznámka: mé texty jsou z hlediska dnešní historické vědy (tedy aspoň té české) zcela nevědecké. Jsem totiž přesvědčeným vyznavačem tzv. prezentismu. Prezentismus podle tvůrců toho termínu (aspoň u nás) nebere v úvahu, že určité ohavné zločiny (například masové vyhánění, vraždění, nelidské týrání, a zejména hromadné okrádání lidí) se nám dnes jeví tak, že se nám z nich chce zvracet, jen proto, že se na ně díváme našima dnešními očima. Kdybychom se na ně podívali v historickém kontextu, který bere se vši vážností v úvahu i pohled těch, kteří je páchali, dopracovali bychom se k historicky vyváženějšímu a vědecktějšímu pohledu a svět by byl rázem veselejší. Toto pojetí vědeckosti mne poněkud zneklidňuje. Je opravdu pohled na lidožroutství vědecky vyvážený jen tehdy, když vezmeme se vši vážností to, jak je pojímali (resp. přijímají) ti, kdo je provozovali (resp. ještě dnes provozují)? Přiznám se otevřeně, že toho nejsem schopen. Moje víra mi to zakazuje. Bojím se, že bych skončil v pekle.

A hlásím se přitom k jednomu známějšímu českému prezentistovi: „Musíme pochopovat přítomnost, přítomnost vlastní a cizí, musíme poznat naše postavení ve světě nynějším a budoucnost utvářet na základě tohoto poznání. To neznamená nepoznávání naší minulosti, to neznamená nevžívání se do naší minulosti, ale znamená to minulost tu pochopovat podle plnosti přítomné [...]“ (T. G. Masaryk: Naše nynější krize, Praha, Čas 1895, str. XIV).